

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RING ÉVA**
A BARI KONFÖDERÁCIÓ ÉS A RZECZPOSPOLITA
ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSA
- **GEBEI SÁNDOR**
OROSZ-POROSZ ÉRDEKAZONOSSÁG
A RZECZPOSPOLITA ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSÁBAN
- **TÓTH FERENC**
A FRANCIA DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A RZECZPOSPOLITA
MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN
- **SCHVÉD BRIGITTA KINGA**
LENGYELORSZÁG ELSŐ FELOSZTÁSA
AZ ERŐEGYENSÚLY-DISKURZUS TÜKRÉBEN
- **VARGA BEÁTA**
GALÍCIA BETAGOLÁSA A HABSBERG MONARCHIÁBA
- **KURDI KRISZTINA**
A LENGYEL ZSIDÓ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER ÁTALAKULÁSA
- **SZEMLE**
KOVÁCS ZITA, URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

TARTALOM

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában. A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772 (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Ring Éva: A bari konföderáció és a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása	5
Gebei Sándor: Orosz–porosz érdekazonosság a Rzeczpospolita első területi megcsonkításában	43
Bebesi György: Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből	57
Dinnyés Patrik: Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán	67
Tóth Ferenc: A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében	83
Schwéd Brigitta Kinga: Lengyelország első felosztása az erőegyensúly-diskurzus tükrében a kortárs londoni hetilapok véleménycikkeiben	99
Varga Beáta: Galícia betagolása a Habsburg Monarchiába. A kelet-galíciai rutének helyzete 1772–1918 között	121
Kurdi Krisztina: A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után	139
<i>Szemle</i>	
A „fekete királyné” élete (Urbán Máté)	161
Az oktatás finanszírozási háttere a középkorban és a korai újkorban (Urbán Máté)	168
Észak és Dél veszélyes viszonya, avagy Olaszország születése (Kovács Zita)	172

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán

Mária Terézia és II. József kapcsolata több szempontból is unikálisnak tekinthető a történelemben. Erre a kapcsolatra különleges hatást gyakorolt a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) 250 évvel ezelőtti első megcsonkítása. Noha a magyar történetírásban – tudomásunk szerint – eddig ezzel az eseménnyel a két uralkodó szemszögéből nézve még senki nem foglalkozott, a témát tágabb perspektívában sokan érintették. Jelen dolgozatban három fő részben vizsgáljuk a kérdést: áttekintjük a téma magyar historiográfiáját; ismertetjük az eseményeket Habsburg szemszögéből; végül pedig kísérletet teszünk arra, hogy új szempontok alapján vizsgáljuk meg a királynő és a császár eltérő hozzáállását a nemesi köztársaság első megcsonkításához. Nem a felosztás hónapjainak vitáit kívánjuk bemutatni, hanem az uralkodók életútjait próbáljuk egymással összevetni, illetve a megcsonkításról alkotott véleményük hátterét megvilágítani.

A magyar historiográfia a nézetkülönbségről

A magyar történetírásban alaptételnek tekinthető, hogy Mária Terézia és II. József között véleménykülönbség alakult ki a Rzeczpospolita első megcsonkítása kapcsán: míg a királynő ellenezte, a császár támogatta a felosztást. Marczali Henrik 1880-ban, II. József külpolitikai célkitűzéseinek szentelt tanulmányában megjegyzi, Mária Terézia a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság felosztásába csupán védelmi okokból egyezett bele, hogy ne erősödhesen meg túlzottan Poroszország (vagy éppen Oroszország) a régióban, ami felborította volna az erőegyensúlyt.¹ Később, 1891-ben Mária Terézia-monográfiájában a királynőt egyenesen úgy ábrázolja, mint aki csak elszenvedője volt az eseményeknek, melyeket viszont József és Kaunitz a háttérben tervezgetett és siettetett. A királynő csak akkor egyezett bele a felosztásba, amikor nyilvánvalóvá vált számára, hogy azt már nem lehet elkerülni.²

A későbbiekben hol több, hol kevesebb részlettel a Marczali által megfogalmazott szemlélet köszön vissza a szakmunkák túlnyomó többségében. Perényi Jó-

* A szerző az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BMK Történelemtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa (3300 Eger, Eszterházy tér 1., dinnyes.patrik@uni-eszterhazy.hu).

1 Marczali, 1880. 187.

2 Marczali, 1891. 271–274.

zsef 1962-es *Lengyelország története* szerint Mária Terézia elutasította a felosztás tervét, de II. József a II. Friggyessel való kétszeri találkozás után beleegyezett az elképzelésbe.³ Ifj. Barta János 1988-as munkájában kiemeli az uralkodónő vívódásának mind erkölcsi, mind biztonságpolitikai oldalát. Mária Terézia nem tekintette elfogadhatónak, hogy csak azért vegyen részt Ausztria is a rablásban, hogy ne maradjon el a másik két hatalom mögött. Sőt, inkább úgy vélte, hogy az „álnok bitorlók” megfélemezésére kellene inkább a birodalom erejét fordítani.⁴ Később, 2000-es tanulmányában hasonló véleményt fogalmazott meg Gebei Sándor,⁵ illetve 2001-es monográfiájában Ring Éva is.⁶ A Poór János szerkesztette, *A kora újkor története* című egyetemi tankönyv szintén néhány konkrét példával illusztrálja Mária Terézia vonakodását, majd pálfordulását.⁷ Az említett néhány példa alapján elmondható, hogy a magyar történétírók nagy része egyetért a két személy nézetkülönbsége meglétében. Van azonban kivétel is. Szokolay Katalin 2006-os kötetében például egyáltalán nem említi meg II. Józsefet a felosztás kapcsán, és Mária Terézia hezitálásáról sem esik szó.⁸

A nemzetközi szakirodalomra annak jelen írás terjedelmi keretét szétfeszítő nagysága miatt szándékosan nem térünk ki, néhány jellemző példát mégis megemlítenénk. Ennek szubjektív okai vannak: Alfred von Arneth munkássága megkerülhetetlen ma is. Franz Herre és Norman Davies egymással ellentétes véleményt fogalmaztak meg. Arneth 10 kötetes Mária Terézia-életrajzában a 8. kötet 11. fejezetével vezeti fel az eseményeket: *II. Frigyes tervei Lengyelország ellen*. Ebben a fejezetben említi a korábbi porosz felosztási terveket, a szepességi városok visszavételét és annak nemzetközi bonyodalmait. Az ezt követő 12. fejezet a legérdekesebb számunkra: *Véleménykülönbségek Bécsben*. Ebben Arneth sorra veszi a fontosabb szereplők konfliktusait és viszonyulását a kilátásba helyezett felosztáshoz. Itt egyértelműen látszik a többségi vélemény: a királynő ellenzője volt a felosztásnak, csak a kényszerítő körülmények miatt egyezett bele abba. A 13. fejezet már magával a felosztást deklaráló dokumentummal foglalkozik, majd a 14. fejezet azal, hogy a lengyelek miként fogadták el a felosztást.⁹ A dinasztia ezen időszakból fennmaradt leveleit 1867-ben adta ki Arneth, az 1772-ben keletkezett dokumentumok nagy részét azonban II. József Lipótnak írt levelei alkotják.¹⁰

Az osztrák Franz Herre, hasonlóan a magyar történészek többségéhez, Mária Terézia vívódását hangsúlyozza a felosztást illetően, ami mellett végül azért döntött, mert nem tudott fiának és kancellárjának ellentmondani.¹¹ Ezzel szemben az angol Norman Davies azt emeli ki, hogy a királynő is készen állt a területszerzésre,

3 Perényi, 1962. 146. Itt tévesen 1779-es évszám olvasható a szepességi városok visszafoglalása időpontjaként.

4 Barta, 1988. 212–214.

5 Gebei, 2000.

6 Ring, 2001. 161–168.

7 Soós, 2009. 131–132.

8 Szokolay, 2006. 84.

9 Arneth, 1877. 293–426.

10 Arneth, 1867.

11 Herre, 2001. 331–335.

sőt pusztán színjátéknak tekinti „illő habozását”. Az uralkodónőről festett negatív kép helyenként már mintha a személyeskedés jegyeit is magán viselné.¹² Csupán ezen három példa alapján természetesen semmilyen következtetést nem érdemes levonni az osztrák és az angol történetírók állásfoglalásáról, de ahogy a Lajtán túli történészek a 18. századi „udvari” képet erősítik, úgy helyenként Norman Davies is hozzá a korabeli angol sajtó értékelését és stílusát.¹³

A Habsburgok és a Rzeczpospolita első megcsonkítása

A 18. század közepén a lengyel belpolitikai bizonytalanság mellett a nemzetközi változások játszottak döntő szerepet az eseményekben. Azt, hogy ki volt az értelmi szerzője a felosztásnak, sokféleképpen magyarázzák.¹⁴ Van, aki II. Frigyes¹⁵ látja a kezdeményezőnek, míg van, aki az orosz uralkodónót.¹⁶ A Habsburgok részvétele általában úgy kerül említésre, mint akik a másik két uralkodóhoz csatlakoztak.¹⁷ Poroszország már többször javasolta a nemesi köztársaság felosztását,¹⁸ ami III. Ágost lengyel király (1733–1763) halálával könnyebben megvalósíthatóvá vált, mint korábban bármikor. Megnyílt az út II. Frigyes előtt, hogy megpróbálja elérni célját: területeket kiszakítani a Rzeczpospolitából, hogy ezáltal egyesítse országait. Marczali Henrik korábbi jellemzése, hogy II. Frigyes „mint új, döntő erő lépett be az európai politika körébe”,¹⁹ nem csak az 1740-es évekre volt igaz. 1762-ben – tehát még III. Ágost halála előtt – tudatta a felosztásra vonatkozó tervét új szövetségével, III. Péter orosz császárral. Egy „Piast” (tehát nemzeti, azaz lengyel) nemest segítene a lengyel trónhoz, ezáltal leválasztaná a szászokat a Rzeczpospolitáról. III. Péter uralkodása ugyan nem volt hosszú, így – egyértelmű hajlandósága ellenére – a porosz király Pétervárt nem tudta bevonni a cselszövésbe. A 18. század második felének elején a berlini udvar tette meg az első határozott lépéseket a felosztás érdekében, azonban az oroszok is régóta és folyamatosan igényt formáltak a Rzeczpospolita bizonyos területeire. III. Iván orosz cár (1462–1505) titulusa szerint „fejedelem, egész Rusz nagyuralkodója” volt. Ezzel a címmel külpolitikai követeléseinek adott hangot, azaz bejelentette igényét a Litván Nagyfejedelemség fennhatósága alatt álló Fehér- és Kis-Ruszra.²⁰

12 Davies, 2006. 410., 414.

13 Schvéd, 2021. 161–163.

14 Régóta vitatott kérdés, hogy ki volt a tényleges értelmi kezdeményezője a Rzeczpospolita első felosztásának. Sváby, 1895. 281–282.

15 II. Frigyes mintegy „örökségként” kapta a felosztás tervét, mivel azt már korábban is szorgalmazták más porosz uralkodók. Szemusín, 1996. 30.; Турплев, 1998. 46.

16 II. Katalinnak érdeke lehetett a felosztás, de a lengyel integritás megőrzése is, hiszen óriási befolyása révén az egész Rzeczpospolitára szinte úgy tekinthetett, mint saját államára. Тынянова-Калашников, 2012. 120.; Тымовский-Кеневич-Хольцер, 2004. 267.

17 Szemusín, 1996. 30.

18 Poroszország jelentős szerepet játszott három korábbi felosztási tervzetben is – 1656-ban, 1720-ban és 1733-ban –, ezek azonban fiókban maradtak. Davies, 2006. 409.; Schvéd, 2021. 155.

19 Marczali, 1898. 250.

20 Szemusín, 1996. 19.

Amikor nem sokkal később II. Frigyes megkereste a felosztási tervével II. Katalint is,²¹ kitűnt, hogy Frigyes terve egy Piast trónra ültetésére nem ütközött Katalin szándékával, hiszen ő éppen a lengyel Stanisław August Poniatowskit, korábbi szeretőjét kívánta trónra juttatni.²² 1764. április 11-én megállapodást²³ és titkos szerződést²⁴ kötöttek a királyválasztáson való közös érdek érvényesítéséről.²⁵ A lengyelországi orosz befolyás mértéke II. Szaniszló Ágost (1764–1795) 1764-es megválasztásával átlépett egy olyan határt, amit a nemesség egy csoportja már nem kívánt szó nélkül eltűnni, ami végül 1768-ra fegyveres ellenálláshoz vezetett: Bar városában a király és az orosz jelenlét ellen konföderációba gyülekeztek a lengyel nemesek.²⁶

A bari konföderációval minden bizonnyal az oroszok egyedül is képesek lettek volna elbánni, de közben háborúba (1768–1774) keveredtek a törökökkel, éppen a lengyel belügyekbe való beavatkozás miatt.²⁷ A törökellenes háború lépésre készítette az osztrákokat.²⁸ Bécs tartott Szentpétervár esetleges balkáni térnyerésétől (az Oszmán Birodalom elleni háború sikeressége esetén ez reális félelem lehetett), ezért inkább a törökökkel szimpatizált, de igyekezett saját pozícióit is javítani. II. József és Kaunitz úgy ítélték meg, hogy ebben a helyzetben inkább Poroszországhoz kellene közeledni, kiváltva ezzel Mária Terézia nem kis elégedetlenségét. II. Józsefben nem, vagy nem olyan erősen éltek anyja poroszellenes beidegződései, sőt kifejezetten kereste a kapcsolatot a poroszokkal és az oroszokkal. Mária Terézia viszont inkább hajlott a törökkel való együttműködésre, csak hogy ezzel is gátat szabjon az oroszok terjeszkedésének.²⁹

II. József két alkalommal is találkozott II. Frigyesel, először 1769-ben Neissében (Nysa, Lengyelország), Sziléziában, majd 1770-ben Neustadtban (Uničov, Csehország), Moráviában.³⁰ Napjainkig nagy kérdés, hogy miként is viseltetett II. József II. Frigyes iránt (minek is tartotta őt: példaképnek, riválisnak, elérendő célnak?).³¹ A két uralkodó hosszan értekezett a lengyel anarchiáról és az orosz–török

21 Турпов, 1998. 72.

22 Szokolay, 2006. 74.

23 A szerződés általános részeit titkos cikkelyek követték, amelyek garantálták a közös fellépést egy harmadik hatalom (tulajdonképpen Bécs) ellen, ha az beavatkozna a lengyel királyválasztás ügyeibe. Emellett szó esett egyes svéd területekről, illetve a Krímről is. A teljes szöveget lásd: ПСЗ, т. 16. 649–697.

24 Poniatowski közös támogatása mellett garantálták a *liberum veto* és a disszidensek jogainak védelmét és fenntartását, illetve megállapodtak abban, hogy a lengyel alkotmány őrzője az Orosz Birodalom. A teljes szöveget lásd: Мартенс, 1880. 25–33.

25 Az 1764-es szövetségi szerződést 1767-ben megújították. Divéky, 1929. 14–15.

26 Ring, 2001. 165.

27 Herre, 2001. 332.

28 Ez nem is volt lehetetlen forgatókönyv, hiszen Kaunitz kancellár 1768 decemberében elő is állt egy oroszellenes porosz–osztrák–török szövetség tervével. A javaslat alapján a Habsburg Monarchia visszakapta volna Sziléziát, II. Frigyes pedig Lengyel–Poroszországgal kompenzálták volna. A tervet végül sem Mária Terézia, sem II. József nem tartotta kivitelezhetőnek. Турпов, 1998. 84.

29 Marczali, 1891. 271. 1771. július 6-án, az éppen zajló orosz–török háború idején az osztrákok és a törökök szövetséget kötöttek. Marczali, 1898. 259. A szövetség azonban nem volt hosszú életű, éppen a területszerzés reményében, 1772-ben Bécs érvénytelenítette azt. Тынянова–Калашников, 2012. 120.

30 Wolf, 1861.

31 Kulcsár, 2004. 55.; Barta, 2012. 39–41. II. József és II. Frigyes személyiségéről az első találkozó fényében: Fejtő, 1997. 141–151.

háborúról. Egy ilyen találkozó alkalmával érkezett meg Konstantinápolyból a felkérés, hogy Berlin és Bécs közösen közvetítsenek a törökök és az oroszok között a békekötés folyamatában. Már-már úgy tűnt, hogy a német-római császár és a porosz király akarata érvényesülhet keleten. Mindeközben Bécs legfőbb célja az volt, hogy korlátozza Berlin túlzott térnyerését és megpróbálja aláásni, esetleg szétszakítani az orosz–porosz szövetséget.³²

A három hatalom végső megegyezését a felosztásról osztrák és porosz akciók előzték meg. Elsőként 1769-ben a Habsburg Monarchia foglalta vissza a még 1412-ben, Luxemburgi Zsigmond király által elzálogosított 13 szeptességi várost (illetve még 3 várost),³³ amit további területek³⁴ elfoglalása követett 1770-ben. Maga a lengyel király, II. Szaniszló Ágost kérte fel a térségben zajló zavargások miatt a Habsburg Monarchiát a béketeremtő bevonulásra. A béketeremtésből azonban (vissza)hódítás lett. Ezt a helyzetet Mária Terézia igyekezett a legteljesebben tisztázni, és munkába állította levéltárosait. A levéltárosok 24 nemzetközi egyezményt, konvenciót és paktumot ástak elő, amelyek igazolták a magyarok jogát a terület felett.³⁵ Azonban II. Frigyes sem maradt tétlen, még ezen év őszén parancsot adott seregeinek, hogy mélyen nyomuljanak be a lengyel területekre, ahol cordon sanitaire-t állítottatott fel Elbing városában és Nyugat-Poroszország egy részén, ezzel tulajdonképpen elfoglalva a területet. Ezek a területi változások voltak az előhírnökei az első felosztásnak.³⁶

A megállapodások közül elsőként az orosz–porosz született meg 1772. február 17-én.³⁷ Ebben, a felosztáson kívül, megegyeztek a kölcsönös háborús segítségnyújtásról is. A Habsburg Monarchia sem maradt sokáig távol: Mária Terézia már február 19-én egyértelmű jelét mutatta, hogy részt kíván venni az osztozkodásban.³⁸ A tárgyalások és egyeztetések azonban elhúzódtak³⁹ egészen augusztus 5-ig.⁴⁰ Végül Péterváron két titkos konvenciót írtak alá: az Orosz Birodalom és a Porosz Királyság,⁴¹ illetve az Orosz Birodalom és a Habsburg Monarchia között.⁴² Ezzel a felosztás ügye eldőlt, a seregek a meghatározott időn belül be is vonultak

32 Туполев, 1998. 88.

33 A 16 város mintegy 2500 négyzetkilométer nagyságú területet jelentett. Gebei, 2000. 219.

34 A kis-lengyelországi Sandeci, Nowy Torg-i és Czorstyni sztarosztaságok. Gebei, 2000. 222.

35 Gebei, 2000. 216–222.

36 Туполев, 1998. 87.; Szokolay, 2006. 84.

37 Úgy tűnik azonban, hogy az élethe lépés időpontját visszadátumozták január 4/15-re. Туполев, 1998. 94. A teljes szöveget lásd: Мартенс, 1880. 71–81.

38 Egy manifesztumban Mária Terézia deklarálta, hogy az orosz cárnőhöz és a porosz királyhoz hasonlóan ő maga is igényt tart a nemesi köztársaság egyes területeire. Мартенс, 1875. 20–21.; Arneth, 1877. 396.

39 A szerződés egyik fontos pontja volt az osztrák közvetítés a török–orosz háború lezárásában. A 4. cikkelyben szó esett arról, hogy Havasalföld és Moldva függetlensége vagy bekebelezése ellentétes Ausztria érdekeivel. Az osztrákok tartottak attól, hogy az oroszok befolyásra tesznek szert a román fejedelemségekben. Мартенс, 1875. 28.

40 Мартенс, 1875. 21–29.

41 Orosz részről Nyikita Panyin és Alekszandr Golicin herceg, porosz részről a pétervári követ, Victor von Solms-Sonnenwalde gróf írta alá a konvenciót. A teljes szöveget lásd: Мартенс, 1880. 71–77.

42 Orosz részről Nyikita Panyin, osztrák részről a pétervári követ, Joseph von Lobkowitz herceg írta alá. A teljes szöveget lásd: Мартенс, 1875. 24–29.

a kijelölt területekre.⁴³ A Friedrich Fromhold Martens által kiadott szerződések gyűjteményében jól láthatjuk, hogy az oroszok és az osztrákok a felosztás ügyében 1772–1775 között hét,⁴⁴ míg az oroszok és poroszok 1772–1777 között hat⁴⁵ szerződést kötöttek. Ezekben minduntalan megerősítették a határokat, némely esetben a lengyeleket is kötelezve a garanciára.⁴⁶

Ahogy azt a historiográfiai részben is említettük, Mária Terézia hezitálása közsímet, ugyanakkor egyesek mesterkéltnek, sőt, hazugnak gondolták. A vívódásnak több nyoma is van: II. Józsefhez, Kaunitz kancellárhoz, gyermekeihez, vagy Franz Lacy tábornaghoz írott leveleiben.⁴⁷ A vívódást több dolog magyarázza: a királynő jogtalan fellépésnek tekinthette egy másik szuverén állam, különösen a szintén katolikus Lengyelország megcsonkítását, illetve a hétéves háború (1756–1763) után Mária Terézia egyértelműen a békét tekintette külpolitikai célkitűzései vezérfonalának.⁴⁸

A nemesi köztársaság területe nem változott II. Szaniszló trónra lépése óta: 730 ezer négyzetkilométer nagyságú volt még mindig, a lakosság száma vélhetően elérte a 14 millió főt.⁴⁹ Az első felosztás során a legkisebb területet Poroszország kapta, de ha a megszerzett területek fontosságát tekintjük, ez a legjelentősebb rész, mivel ez a vidék kötötte össze Brandenburgot és Kelet-Poroszországot, illetve annak megszerzése a nemesi köztársaság külkereskedelmének jelentős része feletti ellenőrzést biztosította. A megszerzett Királyi Poroszföld, Kujávia és Chełmo összesen 36 ezer négyzetkilométert tett ki, 580 ezer lakossal. A Habsburg Monarchiához került területek egy részét a szepességi városokhoz hasonlóan magyar történelmi jogokra⁵⁰ hivatkozva csatolták el, míg másokat nyíltan gazdasági okokból (Krakkó környéki sóbányák). A Sziléziával szomszédos Białától egészen a Dnyeszter partjáig megszerzett terület 82 ezer négyzetkilométer volt, 2,1 millió lakossal. Az orosz szerzemény, Inflant (Livónia) és Belorusszia egy része a Dvinától és a Dnyepertől keletre terült el, 93 ezer négyzetkilométer és 1,3 millió lakos került orosz fennhatóság alá.⁵¹

A Habsburg Monarchia a megcsonkításhoz való csatlakozással nemcsak területileg gyarapodott, de új külpolitikai helyzetben találta magát. Egyrészt az addig ellenséges Poroszországgal – ha csak alkalmasszerűen is, de – egy táborba került, másrészt, aminek még nagyobb jelentősége lett a későbbiekben, a Habsburg Monarchia újra közeledni kezdett az Orosz Birodalomhoz. Elmondható, hogy ezek egyike sem volt Mária Terézia kedvére való. De mi a helyzet a többi udvarral?

43 Gebei, 2000. 227.

44 1772. augusztus 5., augusztus 22., 1773. január 20., 1775. július 4., 1776. február 9., április 13. Мартенс, 1875. 1–40.

45 1772. január 15., február 19., augusztus 5., 1773. január 30., 1777. április 1., április 13. Мартенс, 1880. 64–106.

46 Туполев, 1998. 97.

47 Marczali, 1891. 271–276.; Barta, 1988. 212–214.; Niederhauser, 2000. 140.; Herre, 2001. 331–334.

48 Legalábbis erre következtethetünk a hétéves háborút követő bel- és külpolitikai rendelkezéseiből. Marczali, 1891. 270–271.

49 Тымовский–Кеневич–Хольцер, 1998. 252.

50 Lásd bővebben: Benczúr–Kollár, 1772.

51 Ring, 2001. 168.; Davies, 2006. 412–414.

II. Frigyes látta, hogy egyre jelentősebb az orosz befolyás Lengyelországban, ezért is sürgette, hogy még addig kapcsolódhasson be a lengyel ügyekbe, amíg az valamilyen haszonnal kecsegtet, ehhez pedig jó lenne az osztrákokat is megnyerni, hogy ne egyedül kelljen szemben állnia az orosz terjeszkedéssel. Ugyanakkor Poroszország mindig is igyekezett a törökök és az oroszok között is lavírozni, mivel a törökök egyúttal ellensúlyozták az osztrák törekvéseket is. Berlin számára a leghátrányosabb az lehetett volna, ha kizorul a lengyel belügyekbe való beavatkozás lehetőségéből, illetve ha a törökkérdésben Ausztria és Oroszország egyezsége jut. Lengyelország felosztásának terve, immár a rivális osztrákokkal kiegészülve, teljes támogatottságot élvezett Berlinben.⁵²

Péterváron egyaránt voltak támogatói és ellenzői az elképzelésnek. Ellenezte Nyikita Ivanovics Panyin gróf, az orosz külügyek irányítója, aki az északi *akkord* elnevezésű külpolitikai doktrínájában az északi nem katolikus államokat kívánta összefogni a déli katolikusok ellen.⁵³ Az első felosztás még nem jelentette a panyini elképzelés végét, de az osztrákokhoz való közeledés már más irányzatot vetített előre. Az orosz külpolitika végleges elfordulását az északi szövetségi rendszertől II. József 1780-as oroszországi útja és az 1781-es orosz-osztrák szerződés hozta meg.⁵⁴ A Bécshez való közeledést szorgalmazók abban bíztak, hogy az osztrákok nemcsak garantálnák a törökökkel szemben elért orosz sikereket a nemzetközi színtéren, hanem akár ki is vennék a részüket egy újabb háborúból. Ennek az elgondolásnak később Grigorij Alekszandrovics Patjomkin és Alekszandr Andrejevics Bezborodko lett a két legfőbb támogatója.⁵⁵ Már a felosztás után, de ebben a légkörben zajlott az általunk ismert első levélváltás a német-római császár és az orosz császárnő között, amelyben Mária Terézia is feltűnik, még ha csak epizódszerep jutott is neki.⁵⁶

A II. Katalin által 1774. május 26-án keltezett levél központi témája Lengyelország megcsonkítása volt, illetve annak már megtörtént vagy még fenyegető következményei. II. Katalin tudomására jutott, hogy II. József a korábban megállapított területeken túlmenően egyéb területeket szeretett volna elfoglalni. Emellett az orosz uralkodónőnek legalább akkora gondot jelentett a porosz-osztrák egység megőrzése, mint a lengyel belpolitikai válság elkerülése.⁵⁷ Végül – ami miatt most is említjük ezt a levelet – II. Katalin Mária Terézia iránti tiszteletét sem felejtí el hangoztatni, mégpedig igen körmönfont módon. Ugyanis azt írja, hogy a császár bölcsességében, igazságosságában és felvilágosult gondolkodásában ugyanannyira bízik, mint amennyire önzetlen, őszinte tiszteletet és barátságot érez Mária Terézia irányába.⁵⁸

52 Herre, 2001. 331–335.; Davies, 2006. 412–416.

53 Dinnyés, 2018b.

54 Петрова, 2011. 128.; Зазулина, 2015. 75.; Dinnyés, 2021.

55 Dinnyés, 2021. 43.

56 Az első levélváltásról bővebben: Dinnyés, 2018a.

57 Arneth, 1869. 1–4.

58 Переписка Екатерины Великой, 1880. 212.

Arneth gyűjteményében ezt követően II. József 1774. július 16-i levele szerepel,⁵⁹ és ez talán éppen az előbbire adott válasz.⁶⁰ Ebben ugyanis ismételtlen előkerülnek a fentebbi témák, illetve Mária Terézia is. A császár úgy látja: a levélben írtak jól mutatják, hogy mennyire összhangban vannak ők [II. József és II. Katalin], és a későbbiekben is az említett kérdésekben a közös, egyetértésben történő fellépést látja kívánatosnak. Jó példaként írja, hogy ugyanez az egyetértés található meg közte és édesanyja között, amire feltétlen szükség van az állam érdekében, és ami hozzásegíti az alattvalókat is a boldogsághoz. Ami pedig személyesen neki fontos – ennek megítélését Katalinra bízta –, az a hazája jólétének előmozdítása, ennek a célnak az elérése pedig még jobban serkenti őt tetteiben, amit személyesen akar bebizonyítani Őfelségének [III. Katalinnak], és amit – írja zárójelben a császár – már a saját államaiban és egész Európa előtt elért. Írja mindezt az iránta érzett csodálat minden mélységével és a baráti viszonyra való törekvéssel, amit a múltban történetek is bizonyítanak. Ezek fényében egy percet sem késlekedett azzal, hogy átadja az értékes és fontos üdvözlést császári édesanyjának, aki ennek ürügyén – véli a császár – biztosan maga is írni fog a cárnőnek.⁶¹ Mindezek után pedig meri remélni [II. József], hogy ezzel a tetteivel elvégzett mindent, amit csak II. Katalin tőle kívánhatott, és ha olyat tett, ami Őfelségének [III. Katalinnak] tetszésére van, akkor az a cárnő iránt változatlanul meglévő, mély tiszteletét és őszinte barátságát mutatja.⁶² A két levél alátámasztja azt a vélekedést, mely szerint II. Józsefnek a külpolitika terén nagyobb mozgásteret volt, mint a belpolitikában, de Mária Terézia véleményét itt sem hagyhatta figyelmen kívül. Ez pedig Szentpéterváron is egyértelműen látszott.

A II. József társuralkodóvá választását követő évtizedben a keleti színtéren három helyen gyarapodott a Habsburg Monarchia: a szepességi városok visszacsatolása, a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság első felosztása és Bukovina annexiója által. Ezen események bekövetkezése nem kizárólag a Habsburg Monarchián múltott, ugyanis szükség volt a nemzetközi körülmények „szerencsés” állására, illetve az első felosztás esetében a környező nagyhatalmakra, vagy éppen az orosz–török háborúban való közvetítői szerep vállalására. Mégis fontos tanulságot hordoztak magukban: ha a császár gyarapítani akarja birodalmát, keleten adódhat erre lehetősége.

Mária Terézia és II. József szembenállásának okai

A történetírásban gyakran összehasonlítják a nagy történelmi személyiségeket, különösen az uralkodókat, hadvezéreket. Az összevetés azonban sokszor nem ad kellőképpen objektív képet, mivel a különböző korszakok eltérő viszonyai nagyon sok sajátos helyzetet eredményeznek. Valamivel egyszerűbb a dolog, ha kortársakról van szó, mivel ebben az esetben általában riválisokat, egymással szemben álló fele-

59 Arneth, 1869. 5–6.

60 Egyértelműen nem dönthető el, hogy időközben nem volt-e még másik levélváltás. Ezzel kapcsolatban: Dinnyés, 2018a. 163–164.

61 Jelenleg arról nincs tudomásunk, hogy Mária Terézia valóban írt-e II. Katalinnak.

62 *Переписка Екатерины Великой*, 1880. 213–214.

ket hasonlítanak össze, igaz, a torzítás itt is elkerülhetetlen. Egészen rendkívüli Mária Terézia és II. József esete, akik egy korban éltek, és mivel társuralkodók voltak, az alapmotivációjuk (országaik gyarapítása) azonos volt.⁶³ Ennek ellenére sem tudtak sok kérdésben közös nevezőre jutni, más-más elképzelésük volt azzal kapcsolatban, hogy milyen intézkedések válnának államuk javára. Minderre kiváló példa a Rzeczpospolita első megcsonkítása. A következőkben arra próbálunk megérveket felhozni, hogy milyen korábbi tapasztalatok miatt különbözött olyan mértékben a két uralkodó hozzáállása az 1772-es első felosztáshoz. Első felvetésünk evidenciának tűnhet: Mária Terézia és II. József két különböző generációt képviselt. Ami miatt mégsem mondhatjuk, hogy pusztán ezzel megválaszolható a fő hipotézisünk, az éppen egy kortárs példája: II. Frigyes magatartása. A porosz király ugyanis Mária Terézia korosztályához tartozik, azonban a megcsonkításban egyértelműen „józsefi magatartást” képviselt.⁶⁴ Mivel az elkövetkezőkben közismert (vagy fentebb már említett) tényeket próbálunk más megvilágításba helyezni, a tudományos jegyzetelést szándékosan mellőzzük.

Mária Terézia gyermekkorát viszonylagos békében töltötte. Igaz, hogy születésének évében (1717) már zajlott az 1716–1718-as osztrák–velencei–török háború, amely azonban még a spanyolok itáliai hadjárata kapcsán sem említhető a 18. század nagy nemzetközi háborús eseményei között, úgy pedig különösen nem, mint amely a Habsburgok létét fenyegette volna. Az első jelentősebb nemzetközi konfliktus 1734-ben, a lengyel örökösödési háború (1734–1738) során robbant ki, amikor a főhercegnő már 16 éves volt.⁶⁵ Ezzel párhuzamosan zajlott egy orosz–osztrák–török háború (1737–1739) is, utóbbi az orosz–osztrák szövetség tagjai közül csupán előbbinek hozott pozitív eredményeket, a Habsburg Monarchia létét a kudarcos hadjárat azonban újfent nem veszélyeztette. Ezzel szemben József főherceg háborús körülmények között született, hiszen 1741-ben Mária Terézia az osztrák örökösödési háborúban igyekezett előbb megmenteni, majd a konszolidációt követően egyben tartani a közép-európai Habsburg impériumot. Mire a háború véget ért, József főherceg már hétéves volt! A háborús udvari hangulat nemcsak ismerős volt neki kiskorától fogva, hanem minden bizonnyal alapvető léttapasztalata. A két gyermekkor tehát teljesen eltért egymástól. Ha pedig ehhez még hozzávesszük azt is, hogy Mária Terézia gyermekkorában még nem volt szó arról, hogy ő lesz a Habsburg-örökség valamikori birtokosa, hiszen szülei várták a fiúörököst, addig József számára a kezdettől fogva teljesen világos volt: ami a háborúban megmarad, annak gyakor ő lesz az ura.

Mária Teréziának tehát békés gyermekkor, de zivataros trónra lépés adatott meg. Józsefnek éppen ellenkezőleg: háborús gyermekkor, ugyanakkor senkinek

63 Mindezek mellett is úgy látjuk, bár a két uralkodó jellemét tekintve különbözött egymástól, felvilágosult politikai gondolkodásuk közel állt egymáshoz.

64 Itt most csak a példa kedvéért alkalmaztuk ezt a megfogalmazást, hiszen ha egészen pontosak kívánunk lenni, akkor inkább azt mondhatjuk, hogy II. József követte a frigyési magatartást a megcsonkítás kérdésében.

65 Valójában a nemzetközi bonyodalom már II. Ágost 1733. február 1-jei halálával elkezdett kibontakozni, de katonai konfliktussá csak a következő év elején fajult, de még éppen Mária Terézia 17. születésnapja előtt.

kétsége sem volt, hogy ő az egyedüli törvényes örököse mindannak, ami Habsburg. Sőt, még a császári koronát is sikerült „átörökíteni” neki, ugyanis apja, I. Ferenc életében megtörtént római királlyá koronázása (1764). Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy mindezt megelőzte egy újabb katonai konfliktus, a hétéves háború.

Témánk szempontjából fontos a motiváció, ami végül a hétéves háború ki-robbanásához vezetett: Mária Terézia kísérletet tett arra, hogy az osztrák örökösödési háborúban elvesztett Sziléziát visszaszerezze. 1748–1756 között uralkodásának ez volt legfőbb külpolitikai célkitűzése, ennek szolgálatába állította a belpolitikát is, és reformok sorát vezette be a cél elérésének érdekében. Az uralkodónő immár nem elszenvedője kívánt lenni a nemzetközi küzdelmeknek, hanem kiváltója, alakítója. A revans azonban nem járt sikerrel, a nagy ellenlábasnak, II. Frigyesnek – jelentős mértékben köszönhetően a Hohenzollern-csodaként is ismert orosz uralkodóváltásnak – sikerült megőriznie Sziléziát. Megannyi befektetett energia, tervezés, csata és vérveszteség, az eredmény azonban (legalábbis osztrák–porosz relációban) gyakorlatilag status quo. József főherceg a háború kezdetén 15, a végén pedig már 22 éves! Az ifjú trónörökösnek tettekkészsége ellenére gyakorlatilag partvonalról kellett szemlélnie az osztrák–porosz vetélkedést. Ami tehát a királynőnek egy eredménytelen revanskísérlet, amelynek végén Mária Terézia azt a konklúziót vonta le, hogy soha többet háborút, az a hatalom kapujában álló főhercegnek kudarcos próbálkozás csupán, ami azonban még nem zárult le végleg. II. József társ- és egyeduralkodását végigkísérte a rivalizálás a poroszokkal.

Nem telt el sok idő, és Kelet-Európában újra háborús fellegek gyülekeztek: 1768-ban kirobbant egy újabb orosz–török háború, amelyből ezúttal az osztrákok – Mária Terézia békepolitikájának köszönhetően – kimaradtak. Sőt, a háború idején még az is felmerült a bécsi uralkodói dolgozószoba falai között, hogy a nyilvánvalóan hódító szándékú oroszok ellen kellene belépni a háborúba. Ezt nevezhetjük igazi külpolitikai paradigmaváltásnak, amiből így rövid időn belül kettő is végbe ment a bécsi udvarban (ne feledjük a szövetségi rendszer átalakítását a hétéves háborút megelőzően, ami „diplomáciai forradalomként” is elhíresült). 1763-hoz képest azonban jelentős változás történt: I. Ferenc halálát (1765) követően II. József foglalta el a tényleges hatalommal már alig járó, de presztízzsel még rendelkező császári trónt. Az új császár azonban nem úgy tekintett címére, mint elődje: II. Józsefnek szándékában állt újra tartalommal megtölteni azt. Ami tehát Mária Teréziának az újabb orosz–török háború képében a veszélyt jelentette a forrongó Balkánon – amitől megpróbált távol maradni –, az II. József császár számára az első erőpróbanak ígérkezett. Végül a tényleges osztrák részvétel a háború lezárásában való közvetítésben merült ki, aminek egyébként a presztízsen kívül materiális haszna is volt: Bukovina megszerzése. Mindez azonban már Lengyelország első megcsonkítása után történt.

A háború elején a Habsburg Monarchia visszaszerezte a szepességi városokat. Mária Terézia és II. József politikai küzdelmeinek egy kivételes fejezete ez, mivel a korábban elzalogosított városokat illetően mindketten azonos véleményen voltak: a kínálkozó alkalmat érdemes megragadni, és a magyar királyi jogot érvényesíteni a területek felett. Ezzel érkezünk el a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság

1772-es első megcsonkításához, ami szorosan összefügg a szepességi városok visszaszerzésével és az említett, 1768 óta zajló orosz–török háborúval is.

Időnként a szakirodalomban felmerül a kérdés, hogy a három felosztó hatalom közül melyik a fő felelős. Nehéz azonban azt meghatározni, hogy milyen szempont alapján tekinthetnénk bármelyik uralkodót is a „legfőbb bűnbaknak”. A terv kiötlője vagy annak elfogadója az? Esetleg az, akinek talán lenne hatalma azt megakadályozni, de nem tette? Anélkül, hogy beleesnénk abba a hibába, hogy a Habsburgokat tisztára kívánnánk mosni, az ismert források alapján kijelenthető, hogy a Habsburgok „csak” társultak a példátlan eljáráshoz, mivel – természetesen megállapítható – azt már az Orosz Birodalom és a Porosz Királyság eldöntötte.

Mária Terézia vívódásával kapcsolatban általában két dolgot emelnek ki: az erkölcsi tényezőt és a nagyhatalmi játszmákat. Vélhetően azért, mert a forrásokban is ezek a kérdések szerepelnek, részletekbe menően nem kerül elő több szempont. Az általunk eddig megismert források és szakirodalom alapján feltételezünk néhány további – vagy adott esetben az előbbieken belüli – szempontot, amit a jövőben talán érdemes lenne további források alapján kutatni. Összeállítottunk egy táblázatot, amelyben feltüntettük a Habsburg Monarchiát érintő várható hatásokat (1. táblázat).

1. táblázat. A Lengyelország megcsonkításában való részvétel hatásai a Habsburg Monarchiára

Pozitív	Negatív
(A szepességi városok visszaszerzése)	Rivális hatalmak gyarapodása (területi, gazdasági, politikai)
Gazdasági előnyök (adók, különösen: sóbányák)	A római katolikus egyház pozícióinak gyengülése Kelet-Európában
Toborzási potenciál	Jelentős más felekezeti (görögkeleti) lakosság
Lépéstartás a rivális hatalmakkal	Politikai elszigetelődés
Nagyhatalmi presztízs	A törökkérdés napirenden tartása

A pozitív hatások között feltüntettük a szepességi városok visszaszerzését, mivel nem teljesen világos, hogy ténylegesen generálója vagy „csak” velejárója volt a folyamatoknak. Az ezt követő három jellemző (gazdasági előnyök [adók, különösen: sóbányák], toborzási potenciál, lépéstartás a rivális hatalmakkal) a megszerzett terület méretétől és értékétől is függött. Értelemszerűen ehhez szervesen kapcsolódik a negatív hatások közül az első (rivális hatalmak gyarapodása). Végül pozitív velejáronak tekinthető még, hogy Ausztria ezzel egy jelentős nemzetközi esemény egyik fő alakítója lehetett. Példa nélküli volt, hogy szerződéses eljárással három monarchia megcsonkítson, idővel pedig teljesen feloszson maga között egy jogilag szuverén államot. Azzal, hogy Ausztria ebben mint vezető hatalom vett részt, azt sugallta, hogy részt vesz a kelet-európai ügyek rendezésében.

A negatív hatások közül kettő is vallási jellegű. A vallás és egyház kérdésében a megszokotthoz képest is jelentősebb véleménykülönbség volt Mária Terézia és II. József között. A jogilag szuverén lengyel–litván állam területének csökkenésével gyengültek a római katolikus egyház pozíciói Kelet-Európában, kisebbek lettek

azok a területek, ahol Rómának beleszólása volt a dolgokba (nem beszélve arról, hogy a Rzeczpospolitában különösen nagy befolyással rendelkezett a római katolikus egyház). Ugyanakkor az a különös helyzet állt elő, hogy éppen az első felosztás tette lehetővé az 1773 nyarán feloszlott Jézus Társaságának, hogy tovább működjön az oroszok és poroszok által elcsatolt területeken, II. Katalin és II. Frigyes védnöksége alatt. A Habsburg Monarchiában kisebb, lokális problémának ígérkezett, hogy új, jelentősebb számú más felekezeti (görögkeleti) lakos került az uralma alá. Lokális, de egyúttal nemzetközi kérdés is volt, ugyanis a görögkeletiek számának növekedésével legfőbb védnökük, az orosz uralkodó is hajlamosabbá válhatott a belügyekbe való direkt vagy indirekt beavatkozásra. A politikai elszigetelődés veszélye szintén Ausztriát fenyegette leginkább, mivel a Lengyelország elleni fellépés a szövetséges franciák, Róma, illetve az éppen javuló viszony ellenére a törökök rosszállását is kiválthatta. A megcsonkításból való kimaradás másfajta diplomáciai elszigeteltséget eredményezhetett volna, és a porosz–orosz kapcsolat erősödhetett volna meg túlzott mértékben.

Végül még egy szempontra szeretnénk felhívni a figyelmet. A táblázatban egyes elemeket kurzív betűtípussal jelöltünk, mégpedig azokat, amelyek kizárólag, vagy nagyon jelentős részben csak Ausztriát érintették, a másik két felosztó hatalmat nem. Tehát a szepességi városok megszerzése egyértelműen egy sajátos eredmény, egy több évszázados adósság rendezése volt. A többi „pozitív” hatásról azonban már nem mondható el, hogy azok csak, vagy nagyobb részben Ausztriának hoztak volna hasznot. Ezzel szemben feltűnő, hogy a „negatív” tartományban több dolog kizárólag Ausztriát érintette kedvezőtlenül. Róma befolyásának csökkenése a térségben talán magától értetődő. Az új alattvalók eltérő felekezeti hovatartozása a másik két államban azért nem járt olyan mértékben súlyos következménnyel, mint Ausztriában, mert olyan területek kerültek Poroszországhoz, ahol jelentős arányban éltek németek (tehát leginkább protestánsok), illetve Oroszországhoz, ahol többségben voltak az ortodox szlávok. A disszidensek miatt a poroszok és az oroszok egyébként is jól tájékozottak voltak a lengyelországi vallási helyzet vonatkozásában. A politikai elszigetelődés veszélye is leginkább Ausztriát fenyegette, mivel a másik két állam nemrégén újította meg a szövetségi szerződését. Ha a többi európai hatalommal fennálló viszonyt nézzük, akkor Oroszország bizonyos szempontból eleve kívülről érkezettnek számított (noha keresték vele a kapcsolatot mind a franciák, mind az angolok), Poroszország pedig Anglia támogatását élvezte. A felosztás a törökkérdésben nem érintette érzékenyen a két államot: Poroszország ugyan igyekezett egyensúlyozni a törökök és az oroszok között, az éppen zajló orosz–török háború viszont a távolság miatt egyébként sem jelenthetett jelentős veszélyt számára, Oroszország pedig már egyébként is háborúban állt a törökkel, tehát esetében sem történt változás.

A dolgozattal megpróbáltuk a 18. századi Kelet-Közép-Európa egyik legjelentősebb eseményének, a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság megcsonkításának a historiográfiáját új szempontokkal kiegészíteni, illetve egy különleges „uralkodópáros” kapcsolattörténetét megvilágítani. A szakma általában ugyanazokat a válasszokat fogalmazta meg Mária Terézia hezitálása és II. József tettekérszsége kap-

csán, de a motivációjuk gyökere ritkán került vizsgálat alá. Felvetéseink bizonyítására a jövőben szükség lesz további források bevonására is, de reméljük, hogy sikerült a tudományos diskurzust gazdagítani.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Arneth

1867 *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz, sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold.* Erster Band. 1761–1772. Hrsg. v. Arneth, Alfred Ritter von. Wien, 1867.

1869 *Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel.* Hrsg. v. Arneth, Alfred Ritter von. Wien, 1869.

1877 Arneth, Alfred Ritter von: *Geschichte Maria Theresia's.* Achter Band. *Maria Theresia's letzte Regierungszeit 1763–1780.* Wien, 1877.

Barta

1988 Barta János, ifj.: *Mária Terézia.* Bp., 1988. (Magyar História.)

2012 Barta János, ifj.: *A kalapos király emlékezete. II. József és Magyarország.* Debrecen, 2012.

Benczúr-Kollár

1772 Benczúr József – Kollár Ádám: *Jurium Hungariae in russiam minorem et Podoliam Bohemiaeque in Osvicensensem et Zatoriensem ducatus. Praevia explicatio.* Vindobonae, 1772.

Davies

2006 Davies, Norman: *Lengyelország története.* Bp., 2006.

Dinnyés

2018a Dinnyés Patrik: Az első levélváltás II. Katalin orosz cárnő és II. József német-római császár között. In: *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves.* Szerk.: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila. Pécs, 2018. 157–166.

2018b Dinnyés Patrik: Az orosz külügyek irányítója: Nyikita Ivanovics Panyin (1718–1783). In: *Új nemzedék.* Szerk.: Bebesi György et al. Pécs, 2018. 27–44. (MOSZT Könyvek, 11.)

2021 Dinnyés Patrik: Az 1781-es orosz–osztrák szövetség létrejötte. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae,* 48. (2021) 41–51.

Divéky

1929 Divéky Adorján: *A Lengyelországnak elzalogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben.* Bp., 1929.

Fejtő

1997 Fejtő Ferenc: *II. József.* Bp., 1997.

Gebei

2000 Gebei Sándor: Halics-Lodoméria királyság, a Habsburgok 18. századi új szerzeménye. In: *Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára.* Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2000. 215–238.

Herre

2001 Herre, Franz: *Mária Terézia.* Bp., 2001.

Kulcsár

2004 Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773.* Bp., 2004. (Doktori Mestermunkák.)

Marczali

1880 Marczali Henrik: II. József első terjeszkedési tervei. In: *Századok*, 14. (1880) 185–206.
 1891 Marczali Henrik: *Mária Terézia, 1717–1780*. Bp., 1891. (Magyar Történelmi Életrajzok.)
 1898 Marczali Henrik: *Mária Terézia és kora. Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)*. Bp., 1898. [Reprint 2000.] (A magyar nemzet története. Nyolcadik kötet.)

Мартенс

1875–1880 Мартенс, Фёдор Фёдорович: *Собрание Трактатовъ и Конвенцій, заключенныхъ Россією съ иностранными державами*. Томъ II. *Трактаты съ Австріею. 1772–1808*. 2., Томъ VI. *Трактаты съ Германіею. 1762–1808*. 2. Санкт-Петербургъ, 1875., 1880.

Niederhauser

2000 Niederhauser Emil: Mária Terézia. In: Alekszandr Kamenszkij: *Nagy Katalin – Niederhauser Emil: Mária Terézia*. Bp., 2000. 7–148.

Perényi

1962 Perényi József: *Lengyelország története*. Bp., 1962. (Stúdium könyvek, 31.)

Переписка Екатерины Великой

1880 Переписка Екатерины Великой с Германским императором Иосифом II-м. 1774–1790. In: *Русский архив. Историко-литературный сборник*, 18. (1880) 210–355.

Петрова

2011 Петрова, М. А.: *Екатерина II. и Иосиф II. Формирование российско-австрийского союза 1780–1790*. Москва, 2011.

ПСЗ

1830 *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание первое. Том 16. С 28 июня 1762 по 1765. Санкт-Петербург, 1830.

Ring

2001 Ring Éva: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája*. Bp., 2001.

Schvéd

2021 Schvéd Brigitta Kinga: A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország XVIII. századi példáján keresztül. Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774). In: *Külgügyi Műhely*, 3. (2021) 1. sz. 146–167. DOI: 10.36817/km.2021.1.6.

Soós

2009 Soós István: A lengyel anarchia, Lengyelország felosztásai (1772, 1793, 1795). In: *A kora újkor története*. Szerk.: Poór János. Bp., 2009. 119–139. (Osiris tankönyvek.)

Sváby

1895 Sváby Frigyes: *A Lengyelországnak elzalogosított XIII szepesi város története*. Lőcse, 1895.

Szemusín

1996 Szemusín, Dmitrij: *Belorusszia rövid története*. Bp., 1996. (Posztszovjet füzetek, 12.)

Szokolay

2006 Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Bp., 2006.

Туполев

1998 Туполев, Б. М.: Фридрих II, Россия и первый раздел Польши. In: *Россия и Германия*. Выпуск 1. Отв. ред.: Туполев, Б. М. Москва, 1998.

Тымовский–Кеневич–Хольцер

2004 Тымовский, Михал – Кеневич, Ян – Хольцер, Ежи: *История Польши*. Москва, 2004. [Eredeti kiadás: Tymowski, Michał – Kieniewicz, Jan – Holzer, Jerzy: *Historia Polski*. Warszawa, 1990.]

Тынянова–Калашников

2012 Тынянова, О. Н. – Калашников, И. А.: Первый раздел Польши в фокусе геополитического анализа. In: *Пространство и время*, 3. (2012) 9. sz. 115–124.

Wolf

1861 Wolf, Adam: Joseph II. und Friedrich II. in Neustadt 1770. In: *Jahrbuch für vaterländische Geschichte*, 1. (1861) 1–22.

Зазулина

2015 Зазулина, Наталия: *Миссия великого князя. Путешествие Павла Петровича в 1781–1782 годах*. Москва, 2015.

PATRIK DINNYÉS

DIFFERENCE OF OPINION BETWEEN MOTHER AND SON ON THE FIRST TERRITORIAL MUTILATION OF THE RZECZPOSPOLITA

The differences of opinion between Maria Theresa and Joseph II on both domestic and foreign policy are well known. One of the most significant of these was the issue of the first mutilation of the Rzeczpospolita. The paper briefly outlines the historiography of the issue, and then looks from an Austrian perspective at how the Habsburg Monarchy came to be one of the partitioning powers. Finally, it raises some new aspects concerning the motivations of mother and son, which decisively influenced their attitude towards and opposition to the mutilation.

CONTENTS

Imperial Expansion in Central Europe: The First Mutilation of the Rzeczpospolita, 1772 (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Éva Ring: The Confederation of Bar and the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	5
Sándor Gebei: Russian–Prussian Identity of Interest in the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	43
György Bebesi: The First Mutilation of Poland from the Perspective of Russian Imperial Foreign Policy	57
Patrik Dinnyés: Difference of Opinion between Mother and Son on the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	67
Ferenc Tóth: The Efforts of French Diplomacy in order to Save the Rzeczpospolita	83
Brigitta Kinga Schwéd: The First Partition of Poland in the Light of the Balance-of-Power Discourse in Contemporary Opinion Pieces of London Weeklies	99
Beáta Varga: The Integration of Galicia into the Habsburg Monarchy: The Situation of the Eastern Galician Ruthenians between 1772–1918	121
Krisztina Kurdi: The Transformation of Jewish Self-Government after the First Mutilation of Poland	139
<i>Book Reviews</i>	
Barbara of Cilli: A Hungarian, Holy Roman, and Bohemian Queen (Máté Urbán)	161
The Financial Background of Education in the Middle Ages and the Early Modern Period (Máté Urbán)	168
The Dangerous Relationship between North and South, or the Birth of Italy (Zita Kovács)	172

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

